

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ

Doç. Dr. Muzaffer Ercan YILMAZ¹

ÖZET

Bu makale, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus ilişkilerini özetlemeyi ve tartışmayı amaçlamaktadır. Çalışma, anılan döneme ilişkin iki ülke arası ilişkilerin genel bir özeti ile başlamakta, bunu izleyerek ilişkilerdeki sorunlar ve olumlu gelişmelere detaylı bir biçimde değinmektedir. Türk-Rus ilişkilerinin gelecekte ne yönde seyredeceğinin iki ülkenin sorunlarını çözme ve aralarındaki işbirliği potansiyelini geliştirme kapasitesine bağlı olacağı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk-Rus İlişkileri, Türk Dış Politikası, Rus Dış Politikası, Türkiye, Rusya.

ABSTRACT

This article aims to summarize and discuss Turkish-Russian relations in the post-Cold War era. The study starts with a brief summary of the two countries' relations in that period, followed by many specific problems, as well as strengths, in the relations addressed in detail. In the end, the direction of future relations is stressed to depend on the countries' ability to cope with current problems and enhance cooperation between themselves.

Keywords: Turkish-Russian Relations, Turkish Foreign Policy, Russian Foreign Policy, Turkey, Russia.

¹ Balıkesir Üniversitesi, Bandırma İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

I. GİRİŞ

1990'ların başlarında Sovyetler Birliği'nin aniden ve büyük bir imparatorluğun, belki de 20. yüzyılın son modern imparatorluğunun, çöküşünü simgelercesine dağılması Türk-Rus ilişkilerinde yeni bir dönemi de beraberinde getirmiştir. Genel hatlarıyla değerlendirdiğimizde, Soğuk Savaş dönemi boyunca iki ülke arası ilişkilerin esas olarak “gergin” ve “mesafeli” olduğu söylenebilir. Gerçi zaman zaman ülkeler arası ziyaretler ve ekonomik işbirliği türünden bazı antlaşmalar gerçekleşmiştir. Özellikle bu, Batı Bloğu'nda yer almış bulunan Türkiye'nin blok dahilinde hayal kırıklığına uğradığı dönemlerde yaşanmıştır. Örneğin ABD ile ilişkilerin ciddi düzeyde sarsıldığı 5 Haziran 1964 “Johnson Mektubu” olayı sonrası ve 1974 Kıbrıs müdahalesinin ardından gelen Amerikan silah ambargosu akabinde Türk-Sovyet ilişkileri göreceli olarak gelişmiştir. Hatta 1975 yılında İskenderun Demir-Çelik Fabrikası Rus sermayesi ile ve dönemin Rus Başbakanı'nın katılımıyla açılmış, 1978 yılında dostluk, iyi komşuluk ve işbirliğine dayalı bir siyasal belge imzalanmıştır. Yine 1984'de bir doğalgaz anlaşması, 1989'da ise Sınır ve Kıyı Ticareti Anlaşması imzalanmıştır.

Ancak tüm bunlar, Türk-Rus ilişkilerindeki genel olumsuz çizgiyi değiştirmeye yetmemiştir. Bunun en temel nedeni, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından ağır bir Rus baskı ve tehdidine maruz kalmasıdır. 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması'nı yenilemek istemeyen, Möntrö Boğazlar rejimini değiştirmeye çalışan ve nihayet Doğu Anadolu bölgesinden toprak talebinde bulunan (1918 Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye geçen Kars ve Ardahan illeri) Sovyet Rusya, Türkiye'nin süratle ABD önderliğindeki Batı Bloğu'na kaymasına sebep olmuştur. Her ne kadar Stalin sonrasında Sovyetler Birliği göreceli olarak yumuşamış, “barış içinde bir arada yaşama” politikası benimsemiş, hatta 1953 yılında açıkça Türkiye'ye yönelik herhangi bir toprak istemi olmadığını vurgulamış ise de, Türk yöneticilerin Sovyetlere kuşkulu bakışı değişmemiştir. 1962 Küba Ekim Füzeleri Krizi'nden sonra devreye giren Soğuk Savaş'ın yumuşama evresi dahi bu genel bakış açısını değiştirmemiştir.

Böylesi bir tarihsel zeminden yola çıkarak bu makale, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus ilişkilerinin nasıl bir seyir izlediğini özetlemeyi ve tartışmayı amaçlamaktadır. Bu genel amaç çerçevesinde, önce iki ülke arasındaki ilişkilerin genel seyrine değinilecek, bunun ardından da ikili ilişkilerdeki spesifik sorunlar ile bunların geleceğe yönelik olası yansımalarına yer verilecektir.

II. 1990 SONRASINDA TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ (GENEL)

1990'ların başlarında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran Türk-Rus ilişkilerindeki gergin hava birkaç yıl süreyle etkisini kaybetmiştir. Çünkü her şeyden önce Rusya, dağılan “son modern çağ imparatorluğunun” ardından kendi içinde çetin sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bir yandan eski birliğini olabildiğince koruma çabası, diğer yandan Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde peş peşe patlak veren etnik çatışmalar, Rusya'nın ilgi ve enerjisini ister istemez kendi iç meselelerine çekmiştir.

Bunun dışında Gorbaçov sonrasında iktidara gelen Batı yanlısı reformcular, genel olarak Batı dünyası ve Batı değerlerine daha yakın bir çizgi izleme gayreti içerisinde olmuşlardır. Bunun bir yansıması olarak da, Türkiye'ye yönelik daha pozitif bir bakış açısı benimsemişlerdir. Nitekim bu grup, 1992 yılında Türkiye ile bir Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması imzalamakta tereddüt etmemiştir.

Türkiye açısından da, komünizmin çöküşü ile Rus baskısı belirgin bir biçimde azalmış, Sovyetlerin dağılması, özellikle güvenlik kaygıları bakımından ülkede memnuniyetle karşılanmıştır. Dünya iki kutuplu sistemden, ABD önderliğinde hiyerarşik ya da tek kutuplu bir sisteme doğru evrilirken (en azından askeri/siyasi anlamda), tarihsel olarak Batı Bloğu'nda yer alan Türkiye'nin Rusya'ya yönelik güvenlik endişesi belirgin bir biçimde hafiflemiştir. Yeni uluslararası sistemde Rusya'nın global barış ve güvenliğe ilişkin işbirliği örnekleri de (1990-1991 Körfez Krizi'nde, yine etnik çatışmalara ilişkin Birleşmiş Milletler müdahalelerini desteklemesinde olduğu gibi- bkz. Yılmaz 2005: 15-18), Türkiye'de olumlu yankı bulmuştur.

Diğer yandan Rusya ile süratle gelişen ticari ilişkiler, Rusya'yı neredeyse Türkiye'nin en önemli ticari partneri konumuna getirmiştir. Resmi ticaret, kayıt dışı "bavul ticareti" ile birlikte ele alındığında, iki ülke arasında yılda yaklaşık 800 milyon dolar ile 1 milyar dolar arasında bir ticaret hacmi gerçekleşmiştir (Büyükakıncı 2004: 707). Bu, Türkiye'nin 1990'lı yıllarda tek bir ülke ile ticarete ulaştığı en yüksek rakamlar olarak gerçekleşmiştir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde doğalgaz alımı konusunda da Rusya, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağı konumunda olmuştur. Özellikle Karadeniz'in tabanına döşenen bir boru hattı aracılığı ile Rus doğalgazının Türkiye'ye aktarılmasını öngören Mavi Akım Projesi'nin 2003 yılında bazı değişikliklerle yaşama geçirilmesinin ardından, Türkiye doğalgaz ihtiyacının yaklaşık %70'ini Rusya'dan sağlar hale gelmiştir.

İşte tüm bu nedenler eşliğinde, 1990'lı yılların ortalarına kadar Türk-Rus ilişkilerinin genel olarak olumlu bir seyir izlediğini, özellikle Soğuk Savaş dönemine kıyasla ikili ilişkilerin önemli ölçüde geliştiğini söylemek mümkündür. Bu dönemdeki en belirgin olumsuzluk, aşağıda daha ayrıntılı değinileceği üzere, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetleri üzerinde nüfuz kurma çabalarının Rusya'yı rahatsız etmesidir. Türkiye'de zaman zaman Cumhurbaşkanı ve Başbakan dahil olmak üzere en üst düzey resmi ağzılarda dolaşan "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne devasa Türk yurdu" ya da "21. yüzyılın Türk yüzyılı olacağı" şeklindeki söylemler, fiili olarak fazla bir sonuç doğurmasa da, Rusya tarafından endişe ile izlenmiştir. Hatta 1992 tarihli Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması dahi Türkiye'nin Sovyet etki alanına karışma niyetinde olmadığını bildirmesi sonucu imzalanabilmiştir (Sönmezoğlu 2006: 692). Yine ilki Ekim 1992'de İstanbul'da düzenlenen Türk zirvelerinin ikincisinin planlandığı şekliyle Ocak 1994'te Azerbaycan'da yapılmasına Rusya karşı çıkmış, neticede bu zirve de İstanbul'da gerçekleşmiştir.

1990'lı yılların ortalarına doğru, özellikle bu yılların ikinci yarısında ise Türk-Rus ilişkilerinde bazı sıkıntılar baş göstermeye başlamış, ya da aslında var olan sıkıntılar daha belirgin bir hal almıştır. Bunlar, her şeyden önce, Rusya'da gerçekleşen yönetim değişikliği ve bunun doğurduğu mentalite değişikliğinin bir sonucudur. Soğuk Savaş'ın hemen ardından iktidara gelen Batı yanlısı reformcuların başarısızlıkları, ülkenin iç savaşlarla çalkalanan bir kaos ortamına sürüklenmesi, kamu otoritesinin ciddi düzeyde sarsılması ve dizginlenemeyen ekonomik krizler gibi etkenler, "Yeni Avrasyacılar" olarak anılan bir grubu iktidara taşımıştır. Bu grubun yönetimi devralmasıyla Batı'ya olan ilgi azalmış, ilgi odağı daha ziyade Kafkaslar ve Güney Asya bölgelerine kaymıştır. Bu çerçevede Rus dış politikasında 1993 yılı başlarından geçerli olmak üzere "Yakın Çevre" doktrini kabul edilmiştir. Buna göre Rus güvenliği Rusya Federasyonu'nun sınırlarından değil, eski Sovyetler Birliği sınırlarından başlamaktadır. Yine aynı doktrin çerçevesinde, Kafkaslar ve Güney Asya'ya yönelik olarak, Rusya'nın bu bölgelerde ekonomik yönden diğer ülkelerden daha imtiyazlı olması gerektiği görüşü benimsenmiştir (bkz. Tunçer 1998: 445-471).

Rusya, Yakın Çevre doktrinini yaşama geçirebilmek için Kafkaslar ve Güney Asya'daki etnik çatışmaları kullanmış, bu çatışmalara müdahalede bulunmuş, hatta bazı yeni çatışmaları da teşvik etmiştir. Bu bağlamda Rus askerleri 1993 yılından başlayarak Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan ve daha bir çok yere girmişlerdir. Bu gelişme, aynı bölgede etnik ve dinsel bağlarını kullanarak etki alanını genişletme arzusunda olan Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Aynı zamanda Sovyetlerin dağılmasından sonra Rusya ile sınırı kalmayan Türkiye'nin, bölgeye konuşlanan Rus askerleri sayesinde bu devletle tekrar "sınırdış" olması, Türkiye açısından bir güvenlik endişesi de doğurmuştur.

Bunun ötesinde Yeni Avrasyacıların Türkiye'nin hasım komşusu Suriye'ye silah desteği sağlamaları, 1995 yılında Kıbrıs Rum Kesimi'ne Türkiye'nin güneyini vurabilecek menzilde S300 füzeleri satmaları, Yunanistan ile yakın ilişki içerisinde olmaları, Türk-Rus ilişkilerinde Türkiye'yi rahatsız eden gelişmeler olarak ortaya çıkmıştır. Ancak ilginç olan, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin bu sorunlardan etkilenmemesi, ya da ciddi düzeyde etkilenmemesidir. Rusya, 1990'lı yılların ikinci yarısında ve sonrasında da Türkiye'nin en büyük ticari partnerlerinden biri olmaya devam etmiştir.

2000 yılından itibaren Rusya'da Vladimir Putin'in iş başına gelmesi, temel felsefelerinde bir değişiklik olmamakla birlikte, Yeni Avrasyacıların dış politikalarında bir yöntem değişikliğine gitmeleri sonucunu beraberinde getirmiştir. Putin, iktidara geldiği dönemde hızlarını kaybeden etnik çatışmalar yerine, Rusya'nın etkisini çevre ülkeler üzerindeki ekonomik nüfuzunu kullanarak devam ettirmeye çalışmıştır. Eski Sovyetler Birliği ülkelerinin ekonomik altyapıları zaten pek çok alanda yarım asırdır, hatta kimilerinde daha uzun süredir Rusya'ya bağımlı olduğu için bu politikada çok zorlanmamıştır. Bu çerçevede 2000 yılında, Rusya, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın katılımıyla bir Avrasya Ekonomik Topluluğu oluşturulmuştur. Ocak 2006'da Özbekistan da bu topluluğa katılmıştır.

Eski Sovyet ülkeleriyle ekonomik bağları güçlendirme çabası içerisinde giren Rusya, Azeri petrolerini Türkiye üzerinden Batı piyasalarına aktarması planlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının kurulmasına da şiddetle karşı çıkmıştır. Alternatif olarak, Karadeniz kıyısındaki Novorossisk limanından yüklenecek gemilerin Türk boğazlarından geçerek Batı pazarlarına ulaşması gerektiği görüşünü savunmuştur. Ancak bu yönde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'ye uygulamaya çalıştığı baskılar başarısız olmuş, Türkiye'nin -birazdan bahsedilecek- değişik nedenlerle çok önem verdiği bu petrol boru hattının 2005 yılında devreye girmesini engelleyememiştir. Hatta bu süreçte ABD de Türkiye'nin yanında yer alarak Rusya'nın "arka bahçesi" Kafkaslar bölgesine girmiş, anılan petrol boru hattının inşa edilmesine tam destek vermiştir. Stratejik kaygıların ötesinde ABD'nin bir kaygısı da, Kafkas ve Orta Asya petrolerinin Batı pazarlarına aktarılması konusunda Rus tekelinin kırılması, Rusya'nın tek alternatif olmaması biçiminde şekillenmiştir. Bu bağlamda enerji nakil hatları konusunda bölgede ABD, Türkiye, Gürcistan ve ikinci derecede Ukrayna saflaşmasına karşı, Rusya, İran ve Ermenistan saflaşması dikkat çekmektedir.

III. İLİŞKİLERDE SPESİFİK SORUNLAR

Yukarıda kısaca bahsedilen bu genel tablonun dışında, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen bazı spesifik sorunlar da yaşanmıştır. Bunlar arasında şunlar yer almaktadır:

3.1. Boğazların Statüsüne İlişkin Sorun

Bilindiği üzere Türk Boğazları'nın (Çanakkale ve İstanbul Boğazları'nın) hukuksal statüsü önce 1923 tarihli Lozan Boğazlar Sözleşmesi ile, sonra da bunun yerini alan 1936 tarihli Möntrö Boğazlar Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Lozan Sözleşmesi Boğazlar'ı uluslararası bir statüye koyup Türk egemenliğine kısıtlama getirirken, Möntrö Sözleşmesi ile Boğazlar üzerinde Türk egemenliği yeniden tesis edilmiştir.

Aslına bakılırsa, Sovyet Rusya Möntrö düzenlemelerini hiçbir zaman tam olarak kabullenmemiş, ancak yapılışı sırasında Alman (ve ikinci derecede İtalyan) tehdidi ile daha yakından ilgilenmek zorunda kaldığı için aktif olarak karşı da çıkmamıştır. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı 1943 yılından sonra Sovyetler lehine dönmeye başlayınca, bu tarihten itibaren bir yandan Türkiye üzerinde baskıya başlamış, diğer yandan da Boğazlar'ın Möntrö ile öngörülen statüsünün değişmesi gerektiği görüşünü müttetiklerine kabul ettirme uğraşı içerisinde girmiştir. Nitekim bu görüş, 1945 tarihli Yalta ve Potsdam Konferansları'nda Sovyet Rusya tarafından yeniden dile getirilmiş, ABD ile çoğu Batılı ülkeden de olumlu yankı bulmuştur. Bu baskılar karşısında çok fazla direnemeyen Türkiye, 1945 sonlarında Boğazlar'ın statüsünü görüşmek üzere, içinde ABD'nin de yer alacağı bir uluslararası konferansın toplanmasını kabul etmiştir. Ancak 1946 yılından itibaren ABD ve Sovyetler Birliği arasında hızla tırmanan Soğuk Savaş nedeniyle bu konferans hiç toplanmamıştır. Sovyet tehdidi karşısında hemen Batı Bloğu'nda yerini alan Türkiye'ye karşı Sovyetler Birliği daha fazla ileri gidememiş, hatta Stalin'in ölümünün ardından 1953 yılında Türkiye'den herhangi bir toprak ya da üs talebinin bulunmadığını açıkça deklere etmiştir.

Bununla birlikte Sovyetlerin bu yeni tutumunu salt anlayış değişikliğinden ziyade, uluslararası konjonktürden kaynaklanan bir dış politika değişikliği olarak değerlendirmek daha isabetli olur. Çünkü Soğuk Savaş ortamında Sovyetler Birliği Türkiye yüzünden ABD ile karşı karşıya gelmek istememiştir. Gerçekte 20 yıllık bir süre için imzalanmış bulunan Möntrö Boğazlar Sözleşmesi'ni hukuki açıdan değiştirebilme hakkı, Sözleşme ile imzacı devlet statüsüne sahip bulunan Sovyetler Birliği'ne tanınmıştır. Fakat gerek Türkiye üzerinde daha fazla olumsuz bir imaj yaratacağı düşüncesiyle, gerekse Türkiye'nin yer aldığı Batı Bloğu ile bir çatışma içerisine girmek için, Sovyetler Birliği bu hakkı hiç gündeme getirmemiştir.

Soğuk Savaş sonrasında ise daha çok kendi iç sorunlarıyla uğraşmak ve Sovyetler Birliği mirasını olabildiğince kurtarmak önceliğine sahip bulunan Rusya, Möntrö statüsünü yine kabullenmek durumunda kalmıştır. Ancak bu dönemde Möntrö'nün Türkiye tarafından yorumlanışına ilişkin Rusya'nın bazı itirazları söz konusu olmuştur. Şöyle ki:

Türkiye, Boğaz trafiğini düzenlemek ve Boğazlar üzerindeki trafik yükünü hafifletmek amacıyla 1994 yılında bir Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük hazırlamış ve yürürlüğe koymuştur. Anılan tüzüğe göre, tüzükte tanımı yapılan "büyük" ve "tehlikeli yük" taşıyan gemilerin -ki petrol gemileri bu kapsamdadır- sırayla geçişine izin verilecek, biri geçiş yaparken diğeri bekletilebilecektir. Ayrıca Boğazlar, yapım-onarım, suç takibi, bilimsel ve sportif faaliyetler, şiddetli hava muhalefeti ve benzeri mücbir sebeplerden dolayı geçici olarak deniz trafiğine kapatılabilecektir (bkz. http://www.shodb.gov.tr/Kanunlar/kanun_den_trafik.html).

Bu düzenlemeyi Möntrö Sözleşmesine aykırı bulan Rusya, 19 Nisan 1994 tarihinde Türkiye'ye bir nota vermiş, ayrıca Uluslararası Denizcilik Örgütüne (IMO) de uluslararası hukuka aykırılık iddiasıyla şikayette bulunmuştur. Bu noktada Rusya'nın asıl kaygısının petrol taşımacılığına ilişkin olduğunu belirtmek gerekir. Rusya, Novorossisk Limanı'ndan yüklenecek petrolün Karadeniz ve Boğazlar'dan geçerek Batı piyasalarına aktarılmasını istemektedir. Bu nedenle Boğazlar üzerinde ticaret gemilerine ilişkin herhangi bir sınırlamayı çıkarlarına uygun bulmamaktadır.

Öte yandan Türkiye, gemi taşımacılığındaki hızlı ilerleme karşısında dar bir su yolu olan Boğazlar'ın trafiğini düzenleme ihtiyacı hissetmiştir. Örneğin Möntrö Sözleşmesi yapıldığı yıllarda Boğazlar'dan geçen gemi sayısı yıllık birkaç yüzlü rakamlarla ifade edilirken, bugün bu sayı 50.000'in üzerindedir. Yine Boğazlar'ın zor bir su yolu olduğu, özellikle İstanbul Boğazı'ndan geçişin gemiler için zaman zaman 45 derecelik sert manevralar gerektirdiği bilinmektedir. Türkiye ayrıca petrol yüklü gemilerin bir kaza halinde çevreye verebileceği zarar karşısında da duyarlı davranma gereği hissetmiştir. Geçmişte kimi zaman yaşanan kazaların İstanbul için ne denli büyük bir tehdit oluşturduğu göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu noktadaki hassasiyeti anlamak çok zor değildir.

Bunların dışında Türkiye, bahsi geçen tüzüğü yayınlarken Rusya'yı, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının yapımını kabullenmeye zorlamayı da hedeflemiştir. Yukarıda değinildiği üzere Rusya, kendi bölgeleri dahil Orta Asya ve Kafkas petrollerinin sadece kendi denetiminde, kendi nakil hatları kullanılarak Batı pazarlarına aktarılmasını

istemektedir. Bu nedenle alternatif nakil hatlarının tesis edilmesine, avantajlı konumunu kaybetmemek için karşı çıkmaktadır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapımına da uzun süre direnmiş ve Boğazlar'dan serbest geçiş konusunda ısrar etmiştir. Geçekte Mönt-rö Sözleşmesinin ticaret gemilerinin savaşta ve barışta Boğazlar'dan serbest geçişini hükme bağlaması, Rusya'yı bu yönde cesaretlendiren bir öge olmuştur. Ayrıca Rusya, Türkiye'nin 1994 düzenlemelerine kendi başına karşı çıkmakla kalmamış, Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletleri de bu yönde teşvik etmiştir.

Türkiye, bu itirazlar karşısında 1994 Tüzüğü'nü revize etme gereği duymuştur. Yeni tüzük 6 Kasım 1998'de Türk Boğazları Deniz Trafik Tüzüğü adıyla yayınlanmıştır. Bu tüzük, eskisine kıyasla daha esnek ve daha çok geçiş serbestisi tanıyan bir düzenleme getirmiştir (bkz. <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5193.html>). Bu nedenle Rusya ve Karadeniz'e kıyısı olan diğer devletlerin itirazları önemli ölçüde azalmıştır. Yine de Boğazlar'dan geçişe ilişkin tekil olaylar hala kimi zaman gündeme gelmektedir.

Türkiye'nin Boğazlar'dan ticaret gemilerinin geçişi konusunda yaklaşımını esnetmekle birlikte, ülkesel egemenliği konusundaki kararlı tavrı, Rusya'nın petrol taşımacılığı alanında alternatif güzergahlar arayışı içerisine girmesine de neden olmuştur. Bu bağlamda Novorossisk limanından yüklenecek petrolün Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'na taşınması, oradan da kurulacak bir petrol boru hattı aracılığıyla Yunanistan'ın Ege Denizi kıyısındaki Alexandroupolis Limanı'na ulaştırılması, bu şekilde Batı pazarlarına aktarılması gündeme gelmiştir. Bulgaristan ve Yunanistan'ın da bu hatta destek verdikleri bilinmektedir.

3.2. AKKA Düzenlemelerine Aykırılık Sorunu

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus ilişkilerinde bir diğer önemli sorun da, Rusya'nın Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA) ile öngörülen sınırlamalara uymaması sonucu ortaya çıkmıştır. Avrupa genelinde konvansiyonel silahlarda indirim amaçlayan söz konusu antlaşma Sovyetler Birliği'nin son döneminde, 19 Kasım 1990 tarihinde imzalanmış, ardından da 1992 Taşkent Antlaşması ile Rusya Federasyonu ile Sovyetlerden kopan diğer devletler AKKA'ya taraf olmuşlardır.

Rusya bunun hemen sonrasında Çeçen ayaklanması, Gürcü-Abhaz çatışması, Azerilerle Ermeniler arasındaki Dağlık Karabağ sorunu ve genel olarak Kafkaslardaki istikrarsızlıkları gerekçe göstererek, bu bölgede yapması gereken indirimlerden kaçınmaya yönelmiştir. 1993 yılında ise Kafkaslarda kendisine tanınan limitlerin yükseltilmesi yönündeki talebini resmi olarak hem Viyana'daki AKKA merkezine, hem de Türkiye'ye iletmıştır. Bu talep henüz resmi bir yanıt bulmadan 1995 sonunda başlayan Rus-Çeçen savaşını gerekçe gösteren Rusya, AKKA standartlarına uymayacağını açıklamıştır.

Nihayet Rusya'nın talebi Mayıs 1996 AKKA toplantısında ele alınmış ve bu devletin önerisi doğrultusunda Kafkasların bazı bölgelerinde (Krasnodar, Rostov gibi) AKKA limitleri yükseltilmiştir. Ancak Rusya bununla da yetinmeyerek 1998

başında Kafkaslar bölgesindeki tüm limitlerin kaldırılmasını talep etmiştir. Konu, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Kasım 1999'daki İstanbul zirvesinde ele alınmış ve Rusya'nın ileri sürdüğü blok yapısı yerine ülkesel bazda limitler sistemi kabul edilmiştir.

Böylece Rusya taleplerini Batılı ülkelere esas olarak kabul ettirirken, Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır. Hemen yanı başında, doğu ve kuzeydoğu sınırlarında Rusya'nın silah ve asker sayısını artırması, anlaşılır bir biçimde Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Dahası, Rusya'nın Gürcistan ve Ermenistan ile yaptığı ikili askeri antlaşmalar çerçevesinde Rus askerleri 1993 yılında Gürcistan ve Ermenistan'a girmişlerdir. Böylece Sovyetlerin dağılmasından sonra ortadan kalkan Türk-Rus sınırı *de facto* yeniden kurulmuş, Rusya Türkiye'nin "9. komşusu" haline gelmiştir.

Türkiye, gerçekte Yakın Çevre doktrininin uygulamaya geçmesi anlamına gelen Rusya'nın Kafkaslarda AKKA limitlerini önce yükseltme, sonra da kaldırma girişimine hep itiraz etmiş, ancak bu itirazlar NATO dahilinde çok fazla yankı bulamamıştır. Çünkü Avrupa ülkeleri açısından, her şeyden önce Avrupa'dan çekilen Rus askeri kapasitesinin Ural Dağları'nın gerisine alınıp Türkiye'ye daha yakın olan güney bölgelerine kaydırılması, Avrupa güvenliği için memnuniyet verici bir gelişme olmuştur. Bunun ötesinde NATO ülkelerinin çoğunluğu, Kafkaslarda yoğunlaşan Rus askeri varlığını bölgeye istikrar getirebilecek bir unsur olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Nihayet NATO üyesi ülkeler genel olarak Rusya'nın AKKA'yı tamamen terk etmesinden, belli bir bölgede terk etmesinin daha kabul edilebilir bir tercih olduğu görüşünde birleşmişlerdir ((Sönmezoğlu 2006: 702-704).

Konuya ilişkin olarak ABD ise, Rusya'nın AKKA'ya ilişkin tutumunu, NATO'nun Soğuk Savaş sonrasında Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesinin bir diyeti olarak değerlendirme eğiliminde olmuştur. Nitekim ABD Senatosu 1997 yılında Rusya'nın NATO genişlemesine yönelik itirazını kaldırmasına karşılık, AKKA'yı Rusya'nın istekleri doğrultusunda değiştirilmiş haliyle onaylamıştır. Sonuç olarak NATO'dan aktif bir destek bulamayan Türkiye, Rusya'yı üstün silahlı "9. Komşu" olarak kabullenmek durumunda kalmışsa da, konuya ilişkin yaşadığı güvenlik endişesi Türk-Rus ilişkilerinde pürüzlü bir nokta olarak varlığını devam ettirmiştir.

3.3. Çeçenistan ve PKK Sorunu

Türk-Rus ilişkilerindeki üçüncü sorun alan, Türkiye'de kimi çevrelerin Rusya'ya karşı Çeçen bağımsızlık mücadelesini desteklemesi, buna karşın Rusya'nın da PKK kartını kullanmasıdır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından 1 Kasım 1991'de Cehar Budayev önderliğinde Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti Rusya Federasyonu'ndan bağımsızlığını ilan etmiştir. Rusya ise beklendiği üzere bu bağımsızlık ilanını tanımamıştır. Çünkü her şeyden önce Çeçenistan, önemli petrol ve doğalgaz rezervlerine sahip-

tir. Bu yüzden Rusya, bu ülkenin kendi denetiminden çıkmasını istememiştir. Bunun dışında bölge, Orta Asya'dan Karadeniz'e uzanan petrol boru hatlarının geçiş güzergahındadır ve Rusya enerji nakil hatları üzerindeki kontrolünü devam ettirme arzusunda olmuştur. Ayrıca Rusya, Çeçen bağımsızlık hareketinin Rusya Federasyonu içinde bulunan diğer etnik gruplar için de olumsuz bir örnek teşkil edeceğinden endişe etmiştir (bkz. Terek 1995).

İşte tüm bu nedenlerden dolayı, Çeçenistan'ı özerk bir bölge olarak tanımakla birlikte bağımsızlığını tanımaya yanaşmayan Rusya'ya karşı Çeçenistan, 1995 sonbaharında bağımsızlık savaşı başlatmıştır. Rusya'nın iddialarına göre bu savaşta Türkiye açık bir biçimde Çeçenleri desteklemiştir. Bu iddialar Türk resmi makamlarınca sürekli reddedilmiş, sorunun bir Rus iç sorunu olarak görüldüğü bildirilmiştir. Ancak bu açıklamalar Rusya'yı tatmin etmekten uzak kalmıştır. Rusya, Çeçenistan'da kendilerine karşı savaşanlar arasında Türk gönüllülerin olduğunu, bunların Türkiye'nin izni ya da en azından göz yumması sonucu bölgeye gittiklerini iddia etmiştir. Ayrıca Çeçenistan'a silah ve lojistik desteğin de Türkiye kanalı ile geldiği Rus iddiaları arasında yer almıştır. Bunların dışında Rusya, Çeçenistan sorunu ile ilgili olarak Rusya karşıtı eylemlerin Türkiye'de yeterince cezalandırılmadığından şikayetçi olmuştur. Gerçekten de 1996'da Avrupa Feribotu'nu kaçıranlar ve Swissotel baskını yapanlar Türkiye'de az sayılabilecek cezalara çarptırılmışlar, hatta bunların çoğu hapisshane-den kaçmışlar, ya da kaçırılmışlardır. Rusya bunda Türk istihbaratı ve bazı adli mercilerin parmağı olduğunu iddia etmiştir.

Birinci Çeçen savaşı 1996 yılı Ocak ayında Rusya'nın Çeçenistan'ın başkenti Grozni'ye girmesiyle son bulmuştur. Ancak Rusya bölgede tam hakimiyeti sağlayamamıştır. Çeçenler bu kez dağlık bölgelerde gerilla savaşı başlatmışlardır. 21 Nisan 1996 tarihinde Çeçen Lider Budayev'in Ruslar tarafından öldürülmesinin ardından aynı yıl Ekim ayında Rus ve Çeçen yetkililer Moskova'da bir araya gelerek çatışmayı sona erdiren bir ortak bildiri yayınlamışlardır. Bunu takiben Rus askerleri Çeçenistan'dan çekilmişlerdir. Ancak bu gelişmeler ülkeye barış getirememiştir. İslami köktendincilikle de beslenen Rus karşıtlığının giderek güçlenmesi sonucunda Rusya, 1999 yazında ikinci Çeçen savaşını başlatmış ve 2000 yılı başlarında tekrar Grozni'yi ele geçirmiştir. Bundan sonra Rus etkisinde Çeçenlerden oluşan yeni bir yönetim iktidara getirilmiştir. Bu da, hem bu yönetime, hem de Rusya'ya karşı bugüne kadar gerilla mücadelesi yürüten bir muhalefeti beraberinde getirmiştir. Zaman zaman hız kaybetse de, Çeçen sorunu günümüzde dahi tam anlamıyla çözülebilmemiş değildir. Muhalif güçlerin yerel yönetim ve Rusya'ya karşı mücadeleleri gerek Çeçenistan'da, gerekse Rusya Federasyonu dahilinde ve dışında devam etmektedir.

Rusya, ikinci Çeçen savaşı esnasında ve sonrasında da yine Türkiye'nin el altından Çeçenistan'ı desteklemeye devam ettiğini ileri sürmüştür. Budayev'in öldürülmesinin ardından isminin Türkiye'de bazı park ve meydanlara verilmesi, bu kanıyı güçlendirmektedir. Bunun dışında Rusya, zaman zaman Çeçenistan'a Türkiye üzerinden silah ve savaşan geçişine dair kanıtlar sunmakta, bunu önlemek için

Türkiye’den aktif tedbirler almasını istemektedir. Ancak Türk resmi çevreleri bugüne kadar söz konusu destek iddialarını hep reddetmişlerdir. İnsan hakları bağlamında bazı eleştiri ve kaygılar dile getirilmekle birlikte, resmi söylemler sürekli olarak Çeçen sorununun bir Rus iç sorunu olduğu, Rusya’nın toprak bütünlüğünün korunması gerektiği yönünde olmuştur. Putin, Aralık 2004’te Türkiye’yi ziyareti esnasında Çeçen sorununu yeniden gündeme getirmiş ve Türkiye’nin Kafkas derneklerinin hareket yeteneği üzerinde kontrolünü artırmasını talep etmiştir. Bu talep Türkiye’den olumlu yankı bulmakla birlikte, Kafkas kökenli sivil toplum kuruluşlarının (Kaf-Der, Kafkas Vakfı, Çeçen Dayanışma Grubu gibi) Çeçen mücadelesine değişik düzeylerde destek verdikleri ve bunlar üzerinde devletin tam anlamıyla kontrolünün mümkün olmadığı bilinmektedir. Ancak söz konusu sivil toplum kuruluşlarının Türkiye’nin Çeçenlere aktif destek vermesi yönündeki talepleri de bugüne kadar herhangi bir sonuç doğurmuş değildir.

Türkiye, her ne kadar resmi düzeyde Çeçen mücadelesine destek vermediğini defalarca dile getirirse de, Rusya, özellikle 1990’lı yıllarda, bu konuda pek ikna olmamıştır. Buna karşılık oynadığı kart, PKK desteği olmuştur. Türkiye, Rusya’nın düşüncesine göre, Çeçenleri desteklediği sürece, Rusya da PKK’ya aktif destek vermiştir. Nitekim Çeçen bağımsızlık ilanından kısa bir süre sonra, “sürgündeki Kürt Parlamentosu” Rus ulusal meclisi Duma’nın desteğiyle Moskova’da toplanmıştır. 1996 ve 1997 yıllarında Duma, bir dizi PKK toplantısının Moskova’da yapılmasına destek vermiş, hatta Türkiye’yi Kürtlere karşı soykırım uygulamakla suçlamıştır. Yine Abdullah Öcalan 1998 sonbaharında Rusya’ya gittiğinde, Duma kendisine sığınma hakkı verilmesine yeşil ışık yakmıştır (Akgün ve Aydın 1999: 26).

Rusya’da yönetim çevreleri ise PKK konusunda daha temkinli davranmışlar, Türkiye ile 1995 yılında imzaladıkları terörizm ve ayrılıkçılığa karşı antlaşmalara ters düşmemeye çalışmışlardır. Ancak yine de özellikle Duma tarafından PKK’ya verilen desteğin Rus yönetim çevrelerinin onayı dışında gerçekleştiğini söylemek güçtür. Rusya’nın Ankara eski Büyükelçisi Albert Çernişev’in “kendileri camdan evde oturanların etrafa taş atmamaları gerektiği” yönündeki sözleri, Türkiye’nin Çeçen desteğini Rusya’nın PKK desteğiyle ilişkilendirdiğini teyit eder niteliktedir. Nitekim Türkiye Çeçenistan sorunu karşısında daha ihtiyatlı davrandıkça, Rusya’nın da PKK’ya destek konusunda daha pasif bir tavır takındığı görülmektedir. Ancak her iki ülkede de anılan sorunlar tam olarak çözülemediği için, Çeçenistan ve PKK meseleleri Türk-Rus ilişkilerinde pürüzlü bir diğer nokta olmaya devam etmektedir.

3.4. Kafkaslar ve Orta Asya’da Güç Mücadelesi

Nihayet yakın dönem Türk-Rus ilişkilerindeki bir başka sorunlu alan, her iki ülkenin de etki alanını genişletme yönünden Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde çatışmalarıdır (Mangıtlı 2001). Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra söz konusu bölgelerde bazı Müslüman ve/veya Türk kökenli halklar ve devletler ortaya çıkmıştır. Kafkaslarda çoğunluğu Müslüman Çeçenler, Acarlar, Abhazlar, Dağıstanlılar, Türk

ve Müslüman Azeriler, Orta Asya’da ise Türkmenler, Özbekler, Kırgızlar ve Kazaklar bunlar arasındadır. Türkiye, Soğuk Savaş sonrasında bu halklar ve onların yoğunlukta bulunduğu devletler üzerinde etki alanını genişletme arzusunda olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’de dış politika konusunda cesur ve atak mizacıyla tanınan Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı olduğu, “yeni Osmanlıcılık” akımının, Türk birliği, Türk kardeşliği söylemlerinin yoğunlukta olduğu bir dönemdir. Hatta özellikle Soğuk Savaş sonrasında ilk birkaç yılı, söylem düzeyinde de olsa, Türk dış politikasının ana hatlarından olan “Lozan statükosuna bağlılık” çizgisinden radikal bir sapmayı ifade etmiştir.

Böylesi bir ortamda Türk Hava Yolları, Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin başkentlerine tarifeli uçak seferleri başlatma kararı almış, TRT Avrasya kanalını devreye sokmuş, Türk işadamları giderek artan ölçüde bölgeye yatırım yapmaya başlamışlardır.

Türkiye, bölge ülkeleriyle ilişkileri geliştirmek için bazı kurumsal düzenlemelere de gitmiştir. Örneğin 1992 yılında Dışişleri Bakanlığı çerçevesinde Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA) kurulmuştur. Aynı yıl bölgeye yönelen yatırımları finanse etmek amacıyla Türk Eximbank tesis edilmiştir. Bunu, Milli Eğitim Bakanlığı ve Kültür Bakanlığı’nın ortak işbirliğiyle oluşturulan Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (TÜRKSÖY)’nin kuruluşu izlemiştir. Bu kurumun da amacı, Türk okulları, Latin alfabesi ve Türkiye Türkçe’sinin bölgede yaygınlaşmasını sağlamak olarak saptanmıştır.

Bunun dışında 30-31 Ekim 1992’de tüm Türk Cumhuriyetleri’nin katılımıyla ilk “Türk Zirvesi” İstanbul’da toplanmıştır. Somut anlamda pek başarılı sonuçlar alınmasa da, ilerleyen yıllarda birer ya da ikişer yıl arayla Türk zirveleri yapılmaya devam edilmiştir. Dahası, başta ABD olmak üzere çoğu Batılı ülkeler Türkiye’nin bu girişimlerini açık ya da üstü kapalı bir biçimde desteklemiştir. Çünkü Türkiye, bölge ülkeleri için Müslüman ama Batı türü bir siyasal ve ekonomik yapılanmaya sahip “model ülke” olarak değerlendirilmiştir.

Tüm bu gelişmeler Rusya tarafından ise endişe ile izlenmiştir. Rusya, her ne kadar Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından, aralarında Türk ve Müslüman ülkelerin de bulunduğu ardıl devletlerin bağımsızlıklarını tanısa da, eski Sovyet sınırlarını kendi “arka bahçesi” olarak görmeye devam etmiştir. Bu tutum, yukarıda da değinildiği üzere, 1992 sonlarında Yeni Avrasyacılar’ın iktidara gelmesi ve “Yakın Çevre” doktrininin kabul edilmesiyle daha da belirgin bir hal almıştır.

İşin aslına bakılırsa, Türkiye’nin Kafkaslar ve Orta Asya bölgelerinde etki alanını genişletme çabaları pek fazla etkili olamamıştır. Türkiye’nin güç kapasitesi açısından kendi zayıflığı, dönemselsel olarak ekonomik ve siyasal krizler yaşamaması, söylem düzeyinde sapmalar olsa da Türk dış politikasının esas itibarıyla Lozan statükosuna bağlılık çizgisinde kalması, bunun temel nedenleri arasında sayılabilir (bkz. Yanar

2002, Karpat 2003). Öte yandan Azerbaycan ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri de genel olarak Türkiye ile bütünleşme ya da bir Türk ortak pazarı oluşturma fikrine pek sıcak bakmamışlardır. Sadece Azerbaycan Ebulfeyz Elçibey döneminde (1992-1994) bu konuda biraz daha istekli olmuş, ancak Elçibey sonrasında bu ülke de, sıcak mesajlar vermekle birlikte, Türkiye ile belli bir mesafede kalmayı tercih etmiştir.

Türk devletlerinin bu konudaki isteksizliklerinin bir nedeni, yaklaşık 70 yıllık bir ortaklık sonrasında ekonomik altyapılarının büyük ölçüde Rusya'ya bağımlı hale gelmiş olmasıdır. Bunun dışında bu devletlerde hala küçümsenemeyecek oranda bir Rus nüfus yaşamaktadır. Özellikle en geniş coğrafyaya sahip Orta Asya Türk Cumhuriyeti olan Kazakistan'da %41 Kazak nüfusa karşılık, %38 oranında bir Rus nüfus yaşamaktadır. Bu nedenle Türk Cumhuriyetleri gerek Rusya ile olan ilişkilerinde, gerekse kendi dış politikalarında ihtiyatlı davranma gereği hissetmektedirler. Ayrıca Türk Cumhuriyetleri Türkiye'nin bölgede bir "büyük ağabey" (*big brother*) rolü üstlenmesini de istememekte, kendi bağımsızlıkları açısından bunu bir risk unsuru olarak değerlendirmektedirler. Örneğin Azerbaycan'da Elçibey iktidardan uzaklaştırıldıktan sonra, kendisini yeniden iktidara getirmek için düzenlenen Haydar Aliyev karşıtı darbeye bazı Türk istihbaratçıların yer almış olması, iki ülke arasında geçici bir krize neden olmuştur. Benzer şekilde, 1995 yılında Özbekistan devlet başkanı İslam Kerimov'a yönelik suikast girişimine bazı Türk diplomatlarının adının karışması, Türkiye-Özbekistan ilişkilerinde bir süre gerginliğe neden olmuştur. Nihayet Türk Cumhuriyetleri'nin büyük bir kısmı, Türkiye'nin yücelttiği demokrasi ve Batı değerlerini ülkelerinin siyasal istikrarını bozacak unsurlar olarak görme eğilimindedirler. Bu ülkelerde hala çok güçlü olan ve komünizm döneminde dahi varlığını koruyan güçlü aile, klan ve kavim bağları, toplumsal altyapı bağlamında demokrasiye geçiş sürecini güçleştirmektedir (Sönmezoglu 2006: 733).

Sonuç itibariyle başlangıçtaki tüm coşkuya rağmen, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nden kopan Türk ve/veya Müslüman ülkeler arasındaki ilişkiler somut anlamda beklenenin çok altında kalmıştır. Türkiye, eğitim (askeri, sivil personel ve öğrenci eğitimi), ulaşım (özellikle hava ulaşımı), telekomünikasyon ve enerji nakil hatları konusunda bazı başarılı çalışmalar yapmış, ancak bunlar da genel dış ilişkiler ağı içerisinde küçük faaliyetler olarak kalmıştır (Kona 2002). Dolayısıyla aslında Rusya'nın endişe ettiği gibi bir "Türk birliği" ya da "Türk ortak pazarı" gerçekleşmemiştir. Aksine, yukarıda belirtildiği üzere, Avrasya Ekonomik Topluluğu 2000 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Beyaz Rusya'nın katılımıyla Rusya ile kurulmuştur.

Ancak Türkiye'nin, Rusya'nın aksi yönde çabalarına rağmen gerçekleştirdiği küçümsenemeyecek bir başarı, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının 2005 yılında hizmete açılması olmuştur. Azeri petrollerinin büyük bir kısmını Akdeniz üzerinden Batı pazarlarına taşıyan, hatta gelecekte Kazak petroleri ve Türkmen doğalgazını da taşıması muhtemel bu hattın kurulmasına Rusya başlangıçta şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü tek alternatifin kendi nakil hatları olarak varlığını devam ettirmesi ve petrolün Karadeniz ile Boğazlar üzerinden taşınması Rus çıkarıdır. Bu yüzden Rusya, Rus petrol şirketi LU-

KOIL 1994 yılında Azeri petrollerini işletecek konsorsiyuma dahil olduktan sonra yeni bir hat inşa etmektense, kendi denetimindeki mevcut hatların modifiye edilmesini önermiştir. Bu öneri, maliyet düşüklüğü nedeniyle başlangıçta Türkiye hariç konsorsiyumun diğer üyeleri tarafından da destek görmüştür. Ancak Türkiye, hem yukarıda bahsi geçen Türk Boğazları'na ilişkin 1994 tarihli tüzüğü yayınlayarak, hem de yeni hat konusunda ısrarcı olarak önerisini kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu süreçte, enerji nakil hatları konusunda değişik alternatiflerin bulunması gerektiğini görüşünü benimseyen ve Rusya'nın bu alandaki tekeline riskli bulan ABD de Türkiye'yi desteklemiştir.

Türkiye'nin, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının kurulmasına ilişkin önemli beklentileri olmuştur. Bunların başında, Orta Doğu petrolü ve Rus doğalgazına olan bağımlılığın azalacağı beklentisi gelmektedir. Diğer yandan bu yeni hat sayesinde Türk Cumhuriyetleri'nin de Rusya'ya bağımlılıklarının azalacağı, Türkiye'ye yönelik bağımlılıklarının ise artacağı ümit edilmiştir. Türkiye, ayrıca bu hat aracılığıyla petrol taşımacılığına ilişkin Boğazlar üzerindeki trafik yükünü azaltmayı hedeflemiştir. Çünkü Akdeniz'e uzanan bir hattın bulunmaması durumunda deniz trafik yükü ister istemez Türk Boğazları üzerinde yoğunlaşacaktır. Nihayet Türkiye bu hat-tan önemli bir gelir elde etmeyi de ummuştur (bkz. Pamir 1999).

Şu an için Türkiye'nin bu beklentilerinin ne oranda gerçekleştiği henüz çok net değildir. Ancak bu hat sayesinde bölgedeki etkinliğinin giderek arttığı da yadsınamaz bir gerçektir. Bölgesel bağlamda Türk-Rus ilişkilerinin geleceğini Balkanlar değil, Kafkaslar ve Orta Asya bölgeleri belirleyecek gözükmektedir. Bugün her iki ülke de mevcut durumu kabullenmiş görünmektedir. Daha açık bir ifadeyle, Türkiye Rusya'yı bölgedeki en etkin güç olarak kabullenirken, Rusya'da Türkiye'nin "Rusya'nın yakın çevresinde" bazı ekonomik ayrıcalıklar elde edebileceğini kabullenmiş durumdadır. Bu nedenle bölgeye yönelik güç mücadelesi şu an için pasif seyretmektedir. Ancak ileride mevcut dengenin bir devlet lehine radikal bir biçimde değişmesi, iki ülkeyi bir çatışmanın eşiğine getirme potansiyeline sahiptir.

IV. TARİHSEL BİR BAKIŞ IŞIĞINDA İLİŞKİLERİN GELECEĞİ VE SONUÇ

Buraya kadar anlatılanları, Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus ilişkilerini güçlü ve zayıf yönleri itibarıyla değerlendirip bir sonuca bağlarken, bunu, biraz da tarihsel bir konteks temelinde yapmakta, geçmiş ile bugün arasındaki bağı göz ardı etmemek bakımından yarar vardır.

Rusya, III. Ivan ile 15. yüzyıl ortalarında büyük bir güç olarak tarih sahnesine çıktıktan sonra Türklüğün, yani hem Osmanlı Devleti'nin, hem de Orta Asya Türklerinin en büyük hasımlarından biri olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküş dönemlerinde en çok savaştığı ülke Rusya'dır. Orta Asya Türk ve Müslüman halkları da 16. yüzyıl ortalarında Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından yıkılmasından sonra birer birer Rus yayılmacılığının hedefi haline gelmişlerdir.

Çarlık Rusya'sı dönemindeki amansız rekabet, 1917'deki Bolşevik Devrimi'nin ardından kendini Türk-Rus ilişkilerinde kısa süreli bir dostluğa bırakmıştır. 1921 tarihli Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Antlaşması ile 1925 tarihli Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması bu dostluğun simgeleri olmuşlardır. Çünkü 1920'li yıllarda her iki ülkenin de önceliği, kendi iç sorunlarının üstesinden gelmek, rejimi yerleştirmek ve sorunlu olduğu Batılı ülkeler ile bağlarını mesafeli tutmak olarak şekillenmiştir.

Ancak bu durum, 1930'lu yıllardan itibaren Rusya'nın Sovyetler Birliği adı altında yeniden güçlenmeye başlamasıyla değişime uğramış, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ise radikal bir biçimde değişmiştir. Savaştan iki süper güçten biri olarak çıkan Sovyet Rusya, Doğu Anadolu'daki Türk toprakları ve Boğazlar üzerindeki emellerini yeniden gündeme getirmiştir. Bu emeller, gerek Türkiye'nin Batı Bloğu'na girmesi ve gerekse Stalin'in ölümünden sonra Sovyet dış politikasının değişime uğraması sonucu gerçekleşmese de, Türkiye üzerinde adeta travma yaratıcı bir etki doğurmuş, tarihsel olgular temelinde şekillenen Rus güvensizliğini daha da pekiştirici bir rol oynamıştır.

Fakat Soğuk Savaş sonrasında değişen dünya ile birlikte Türk-Rus ilişkileri de yeni bir döneme girmiştir. İki ülke arasında, özellikle ticari alanda işbirliği potansiyeli son derece artmış, 1990'lı yıllardan itibaren Rusya, Türkiye'nin en önemli ticari partneri konumuna gelmiştir. Bu trend, 2000'li yıllarda da devam edecek gözükmektedir. Rusya'ya giden 300 civarında Türk firması inşaat, turizm, bankacılık ve market yatırımları yapmıştır. 27 yerde *Ramstore* marketleri açılmıştır. 30.000'in üzerinde Türk işçisi yine Rusya'da çalışmaktadır. Halen Türkiye Rusya'dan doğalgaz, ham petrol, demir çelik ve kömür almakta, buna mukabil tekstil, giyim, sebze meyve ve demir çelik satmaktadır. Turistik ilişkilerde de Rusya'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı her yıl artma eğilimindedir. Son verilere göre, Türkiye'ye en çok turist gönderen ülkelerin başında, Almanya'nın ardından Rusya ikinci sırada gelmektedir bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk-Rus_%C4%B0li%C5%9Fkileri). Tüm bu gelişen ilişkilerin anlamlı bir sembolü olarak 2007 yılı Türkiye'de "Rus yılı", 2008 yılı ise Rusya'da "Türk yılı" ilan edilmiştir.

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası ilişkilerde -deyim yerindeyse- moda trend, uluslar arasında artan karşılıklı bağımlılık ve sosyo-ekonomik ilişkiler ağının çatışma riskini azalttığı ve barışı teşvik ettiği yönündedir. Bu, Türk-Rus ilişkilerinde de bir yerde doğrudur. Artan karşılıklı bağımlılık ve gelişen işbirliği her iki toplumu da birbirine yakınlılaştırılmış, ortak kazanımlar yeni bir dostluk ruhunu da beraberinde getirmiştir. Bunun en belirgin bir göstergesi, yukarıda değinildiği gibi, birer yılın karşılıklı olarak Türk ve Rus toplumlarına atfedilmesidir.

Ancak Türk-Rus ilişkilerinde göz ardı edilmemesi gereken nokta, Soğuk Savaş sonrasında ivme kazanan karşılıklı işbirliğinin her iki ülkenin de birbirlerine yönelik dış politikalarında tek belirleyici güç olmadığıdır. Devletlerin dış politikaları yakın dönem işbirliğinin yanı sıra, hatta bundan daha çok, tarihsel olgular ve jeopolitik gerçeklerle şekillenir. Konuya bu açıdan bakıldığında, Türk-Rus ilişkilerinin aslında kırılğan bir yapıya sahip olduğu gerçeği ortaya çıkar. Tarihsel olarak Rusya'nın sahip

olduğu potansiyel güç, Türkiye için sürekli bir tehdit kaynağı olmuştur. Bu güç zaman zaman kendini yayılcı politikalar şeklinde göstermiş, tarihte, özellikle Osmanlı döneminde, pek çok Türk-Rus savaşı gerçekleşmiştir. İki ülke arasında savaş olmadığı zamanlarda da yine Rusya'nın sahip olduğu büyük güç, Türkiye'yi endişelendirmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Soğuk Savaş sonrasında görünürde ekonomik anlamda artan işbirliğine rağmen, Rus askerlerinin Gürcistan ve Ermenistan'a girmeleri, 1993 yılında Rusya'nın Dağlık Karabağ sorununa ilişkin olarak Türkiye'yi Ermenistan'a müdahale etmeme konusunda tehditle karışık uyarması, Türkiye için hep endişe kaynağı olmuştur. Dolayısıyla konu askeri/güvenlik sorunlarına geldiğinde, Türkiye'nin Rusya'ya karşı tarihsel olgular ve jeopolitik konumundan kaynaklanan güvenlik endişesinin devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu durum, toplumlar arası yakınlaşmaya rağmen, devletler düzeyinde Türk-Rus ilişkilerinin mesafeli seyretmesine neden olmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKGÜN, Mensur ve AYDIN, Turan (1999). *Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- BÜYÜKAKINCI, Erhan (2004). "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye-Rusya İlişkileri". Faruk Sönmezoğlu (der.), *Türk Dış Politikası Analizi*, 3. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- KARPAT, Kemal (2003). *Türki ye ve Orta Asya*, Ankara: İmge Yayınları.
- KONA, Gamze Güngörmüş (2002). *Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları*, İstanbul: IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- MANGITLI, Ulaş (2001). *Russia, Turkey and Eurasia*, Ankara: Bilkent Üniversitesi.
- PAMİR, Necdet A. (1999). *Bakü-Ceyhan Boru Hattı*, Ankara: ASAM.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk (2006). *Türk Dış Politikası*, İstanbul: Der Yayınları.
- TEREK, Argun (1995). *Çeçen Sorunu*, İstanbul: Sam Yayınları.
- TUNÇER, İdil (1998). "Rusya Federasyonu'nun Yeni Güvenlik Doktrini: Yakın Çevre ve Türkiye", Gencer Özkan ve Şule Kut (der.), *En Uzun On Yıl, Türkiye'nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*, İstanbul: Boyut Yayınları.
- YANAR, Savaş (2002). *Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç: Kafkasya*, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık.
- YILMAZ, Muzaffer Ercan (2005). "UN Peacekeeping in the Post-Cold War Era", *International Journal on World Peace*, 12 (2): 15-18.

İnternet Kaynakları

- http://www.shodb.gov.tr/Kanunlar/kanun_den_trafik.html (10.07.2009).
- <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5193.html> (15.07.2009).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrk-Rus_%C4%B0li%C5%9Fkileri (17.07.2009).

